

ГОСПОДАРЮВАННЯ МЕШКАНЦІВ КИЇВСЬКИХ КОМУНАЛЬНИХ КВАРТИР (1943 – 1945 рр.)

У статті розглядається господарювання киян в умовах користування спільними приміщеннями комунальних квартир, офіційні правила, які його регламентували, та контроль за їх виконанням.

Ключові слова: комунальна квартира, господарювання, побут, керівник будинку, відповідальний по квартирі.

У 1920 – 1930-ті роки типовим помешканням для більшості жителів міст УРСР стала комунальна квартира. Воєнне лихоліття спричинило руйнування та виведення з ладу в містах республіки значної кількості житлової площі. Житлове питання набуло ще більшої гостроти. За відчутної нестачі житла саме комунальна квартира продовжувала бути притулком для десятків тисяч міських жителів. Комунальна квартира, з її психологічним мікрокліматом, специфікою господарювання, стала в 1943 – 1945 рр. звичним явищем повсякденності і для значної частини киян.

Життя та побут міського населення України у 1943 – 1945 рр. не знайшли широкого висвітлення в історіографії. Повсякденність міст УРСР цього періоду до певної міри розглядалася у роботах Т.В.Вронської¹ та В.М.Дудник². Однак, у їх наукових публікаціях практично не зверталася увага на елементи побуту мешканців міст, Києва зокрема, у межах власної оселі, головним типом якої, як правило, була комунальна квартира.

Після звільнення Києва 6 листопада 1943 р. від окупантів до столиці України почали масово повертатися її колишні мешканці. Кількість жителів міста збільшувалась, зокрема, і за рахунок робітників, викликаних для проведення відбудовчих робіт. На травень місяць 1944 р. вільне помешкання в місті важко було знайти. У зв'язку з цим більшість заяв населення на отримання житла задовольнялося за рахунок ущільнення – підселення у вже заселені помешкання.

Співжиття різних осіб чи сімей в умовах комунальної квартири передбачало спільне користування її загальними приміщеннями та обладнанням. До місць загального користування відносилися кухні, коридори, ванні кімнати, сходові майданчики тощо.

В епіцентрі господарського життя комуналки знаходилася кухня. Тут найчастіше доводилося стикатися господарям, які виконували трудомісткі домашні обов'язки.

На кухні, як правило, впритул до стін розташовувалися столи мешканців. На столах розміщувалися нагрівальні прилади – "примуси" та "греци" (перший отримав назву від шведської фірми-виробника "Прімус", другий від німецької фабрики "Еріх і Грец"), що широко використовувалися для приготування їжі. Працювали вони на гасі, який мешканці комуналок зберігали безпосередньо в помешканні. Наголосимо, що іноді, зважаючи на дефіцитність та завбачливість киян, розміри цих запасів перевищували всілякі норми, а умови їхнього зберігання не відповідали жодним допустимим правилам.

На кухні, зазвичай, містилася і мурована піч загального користування, на якій також готували їжу. Розтоплювали її вугіллями та дровами. Підлога біля неї обов'язково оббивалася залізом. Це робилося з міркувань безпеки, адже вугілля, яке часом випадало з печі, могло спричинити пожежу³.

У кухонному приміщенні також містилися запаси питної води. Місткості з водою дозволялося розміщувати лише тут. Їх не можна було ставити безпосередньо на підлогу, адже з часом це могло пошкодити фарбу, або навіть призвести до загнивання дерев'яної підлоги. Тож, діжки стояли на дерев'яних брусках, а відра – на табуретах⁴.

Руйнація міського водогону та тривала робота по виведенню його на довоєнні потужності робили проблемним централізоване постачання води в квартири будинків. Отож, мешканці комуналок були змушені робити запаси води і зберігати її на кухні. Жителі багатоквартирних будинків, як правило, ходили по воду до найближчих криниць, де набирали її у порядку черги. У санітарному плані якість криничної води залишала бажати кращого. Відсутність належної роботи очисних систем в роки окупації призвела до того, що у воду через ґрунт потрапляли небезпечні відходи. Наприкінці 1943 – початку 1944 рр. в місті спалахнув черевний тиф. Для запобігання поширенню захворювання криниці почали оснащувати громадськими відрами, а воду хлорувати⁵.

3 травня 1944 р. ситуація з централізованим водопостачанням значно покращилася. Водопровідну воду споживало вже 252 тис. осіб, або 60 % населення міста. Із них користувалися водою безпосередньо у квартирах 100,8 тис. (40 %), брали воду з кранів, які знаходилися в дворах, 110,8 тис. (40 %), а з колонок – 50,4 тис. осіб (20 %). Проте, через часті перебої з водопостачанням, запаси води не зникли з кухонь навіть тих квартир, які мали водопровід.

Задовольняли потребу у воді мешканці багатоквартирних будинків через дворові водорозбірні крани (виходили назовні від водоміра з середини будинку, або ж знаходилися безпосередньо в дворі) та колонок. Воду дозволялося набирати в присутності двірника чи чергового мешканця з числа домогосподарок у чітко встановлені години. У зв'язку з цим двічі на день, вранці та ввечері, у дворах будинків вишикувалися довгі черги за водою. Похід за водою відбирав у мешканців досить багато часу. До того ж наявність колонок та водорозбірних кранів у дворах не сприяла чистоті при будинкових територій. Через відсутність каналізаційних зливів чи їх засміченість у дворах утворювалося багно. Взимку ж, коли стовпчик термометру опускався –16 та нижче градусів, двори часом перетворювалися на ковзанки. Керівники будинків та двірники були зобов'язані не допустити замерзання труб і слідкували, щоб водорозбірні крани ніколи повністю не закривалися⁶. У таких випадках цівки з кранів текли цілодобово, що призводило до значних втрат води, не ефективного завантаження міського водопостачального господарства.

Проблеми у мешканців комуналок часто виникали і з роботою каналізації. Причиною цьому була як загальна засміченість каналізаційної мережі міста, так і їхні власні звички господарювання. Як фіксують документи, у 1943 – 1945 рр. домогосподарки нерідко для миття посуду використовували пісок чи попіл, а у раковину кидали сміття та лушпиння, що виводило з ладу будинкові каналізаційні системи⁷.

Не менш складною була ситуація і з пранням. Найчастіше господині масово прали речі на кухні. Певний час міське житлове управління закривало на це очі, обмежуючись попередженнями, що такі дії були вкрай небажаними. На початку 1945 р. у пам'ятці-інструкції "Технічна експлуатація житлового фонду", виданій Київським міським житловим управлінням для керівників будинків, які мали стежити за станом державного житлового фонду, зазначалося, що масове щоденне прання на кухні заборонене, оскільки це призводило до поширення вологості і погіршення технічного стану будинків⁸.

Невід'ємною складовою міської квартири, у тому числі й комунальної, була ванна кімната. Проте, у 1943 – 1945 рр. далеко не кожна київська комунальна квартира мала належне обладнання цього важливого життєвого куточку. Так, у серпні 1944 р. санітарна інспекція міста попереджала про антисанітарію та загрозу висипного тифу, яка виникла в зв'язку з тим, що населення міста просто не мало можливості нормально помитися. За результатами перевірки вона повідомляла: "Нами було обстежено багато квартир, але жодної, або майже жодної працюючої ванни в будинках житлового управління немає. Найчастіше в приміщеннях ванн, немає навіть самих ванн, так як вони були зруйновані, або вивезені німцями. На сьогоднішній день більш як на 80 % ванний фонд міста не працює"⁹.

Мешканці комуналок повинні були дотримуватися певних правил користування ванною кімнатою. У цих приміщеннях, щоб уникнути розведення мокриць та паразитів, попередити поширення вологості, не дозволялося зберігати в купах без корзин чи валіз брудну білизну¹⁰. Безпосередньо у ваннах заборонялося зберігати воду та будь-яку рідину. Щоправда, ця заборона часто порушувалася. Так, у київських комуналках траплялися навіть випадки, коли ванни до країв наповнювалися гасом¹¹, що робило окремі оселі вкрай пожежонебезпечними.

В умовах тісноти комунальної квартири часто порушувалися і інші правила пожежної безпеки. Найбільш загрозу становили захаращені різними пожитками коридори комуналок. Між тим, проходи у комунальній квартирі мали бути вільними. У коридорах заборонялося складати будь-які речі. Однак, дотримуватися цих правил було досить важко. Перенаселеність кімнат часто не дозволяла зберігати всі речі безпосередньо у своєму помешканні, а гострий дефіцит усього найнеобхіднішого стримував людей від розставання з речами, які вийшли з ладу. Поламані речі та меблі не викидалися, а зберігалися на всякий випадок – з надією полагодити у майбутньому чи використати певну деталь. Такими предметами, як правило, і були заповнені коридори комуналок¹².

Більшість тогочасних київських квартир була обладнана стаціонарними мурованими печами для обігріву приміщень. Зважаючи на розселення родин у комуналці по окремих кімнатах, опалювальні печі часто встановлювалися у кожній із них. Вони мали свій термін експлуатації і потребували не лише періодичного чищення, а й перекладання. Траплялися випадки, коли печі для обігріву кімнат мешканці комуналок перетворювали на печі для приготування їжі, вмонтовуючи в них різне кухонне обладнання – духові шафи, плити, тощо. Однак, куховарити безпосередньо в кімнаті комунальної квартири було суворо заборонено. У разі виявлення такої печі керівник будинку повинен був наполягати на її негайній ліквідації в його присутності¹³.

Грубу для обігріву приміщення, як правило, не топили щодня. Температура 11 – 12°C, вважалася нормальною. А для досягнення таких показників термометра достатньо було протоплювати помешкання два рази на тиждень¹⁴.

Мешканці комунальних квартир стикалися з цілорічною необхідністю заготовлювати дрова, оскільки їх використовували не лише для опалення приміщень, а й для приготування їжі. У межах будинку дрова дозволялося зберігати лише у спеціальних дров'яних сараях та підвалах. Зауважимо, що підвали мали далеко не всі будинки. До того ж багато з цих приміщень були просто не придатні для заготівлі дров, або ж використовувалися під житло чи для інших потреб. Дрова часто зберігали у квартирах, або під чорними сходами¹⁵.

"Дров'яне питання" найчастіше вирішувалося саме на чорних сходах. Зазначимо, що більшість київських комунальних квартир знаходилися в будинках, споруджених ще до революції. На той час при будівництві враховувалося, що господарі користуватимуться послугами хатніх робітниць, а тому входи в будинки робили різні – парадний для мешканців та чорний для прислуги. Вхід до квартири з чорних сходів вів відразу до кухні. Тож поруч з кухнею було зручно займатися дровами. Для рубання та пиляння дров мешканці комуналок мали використовувати великі колоди. Однак, цього правила дотримувалися далеко не всі. Краї кам'яних, бетонних, а іноді і дерев'яних сходів не завжди витримували цього випробування. Наголосимо, що траплялися випадки, коли дрова рубали на порогах та підлогах кухонь, кімнат, коридорів та навіть підвіконь¹⁶. Безумовно, житловий фонд за таких варварських дій зазнавав серйозних руйнувань.

Мешканці комунальних квартир мали і проблеми з нагромадженням сміття. Вона, очевидно, мала поширений характер. У пам'ятці "Технічна експлуатація житлового фонду" керівникам будинків рекомендувалося звертати на це особливу увагу при перевірці санітарного стану помешкань. Там, зокрема, зазначалося: "Викидати сміття з кухонь на сходовий майданчик чорних сходів заборонено. Це крім антисанітарії призводить до вогкості штукатурки стін, особливо в кутах, куди часто змітають чи просто викидають сміття"¹⁷. "Сходовий майданчик не повинен слугувати місцем звалища домашнього сміття"¹⁸. "Сміття має зберігатися в тарі: мокре – у відрах, сухе – в корзинах"¹⁹.

За дотриманням правил господарювання мешканцями комунальних квартир слідували керівники будинків. Вони були зобов'язані відвідувати кожну квартиру й перевіряти кімнати її мешканців та місця загального користування не рідше, ніж раз на 2 – 3 місяці²⁰. Для безперервного контролю за дотриманням правил господарювання у кожній комунальній квартирі призначалися відповідальні по квартирі. Пам'ятка для керівників будинків рекомендувала обирати на цю роль найбільш відповідальних та охайних мешканців квартир. Найбільш бажаним вважалася залучення до цієї роботи домогосподарок, які більшу частину часу проводили вдома. Відповідальні по квартирі затверджувалися рішенням виконкому відповідної районної Ради і, тим самим, набували статусу офіційних представників влади²¹.

Крім контролю за суто побутовими аспектами життя відповідальні по квартирі зобов'язувалися повідомляти керівників будинків про всі випадки звільнення в квартирах житлових приміщень, або появи лишків житлової площі. Також вони здійснювали контроль за своєчасною пропискою мешканців квартири, реєстрацією квартиронаймачами осіб, які до них приїздять та повідомляли кербудів про квартиронаймачів, які порушують правила прописки²². Таким чином, за допомогою відповідальних по квартирі керівники будинків володіли вичерпною інформацією про житлову ситуацію усіх мешканців будинку, часто використовуючи її на власну користь (поширеним явищем у досліджуваній час було надання житла кербудами окремим особам за хабарі).

Отже, мешканцям комунальних квартир жили під постійним контролем влади, здійснюваним її представниками – відповідальними по квартирі. За таких умов недбалість сусідів по комунальній квартирі непоміченою ніколи не залишалися. В окремих випадках мешканців, які порушили встановлені правила господарювання та були винні у руйнуванні житлового фонду, притягали до відповідальності перед житловим товарицьким судом. Ця інституція була запроваджена у передвоєнний час і відновила свою діяльність у досліджуваній період. Товарицькі суди обиралися на зборах мешканців відповідного домоуправління. Вибори таких судів та їх робота проходили під керівництвом місцевого народного судді. Обрані голова суду та його заступник затверджувалися районною Радою депутатів трудящих. Рішення суду з зазначенням покарання винного мешканця вивішувалося на видних місцях. Особливо злісних руйнівників державного житлового фонду могли навіть виселити з помешкання. Однак, такі рішення приймав вже народний суд²³. Що стосується випадків, коли винного у пошкодженні приміщення або обладнання квартири виявити не вдавалося, то тут вступав у дію принцип кругової поруки – вартість ремонту оплачували порівну всі мешканці квартири²⁴.

Таким чином, співжиття кількох осіб чи сімей, як правило, не пов'язаних між собою родинними зв'язками, створювало в умовах комунальної квартири низку, зокрема, побутово-господарських проблем і викликало необхідність встановлення офіційних правил господарювання. Постійний контроль за їх дотриманням здійснювали відповідальні по квартирі та керівники будинків. Перенаселеність не сприяла дотриманню киянами правил експлуатації житла в комунальних квартирах. Необізнаність з елементарними правилами гігієни приміщення, а не рідко й небажання їх виконувати, негативним чином впливали, ускладнювали й до того ж непросте воєнне повсякденне життя мешканців київських комуналок.

¹ Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943 – 1945 рр.). – К., 1995. – 83 с.

² Дудник В.М. Відбудова міського господарства України 1943 – 1950 рр.: дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 269 с.

³ Державний архів м. Києва (далі – ДАК). – Ф. Р-1. – Оп.4. – Спр. 51. – Арк. 341.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – Спр. 11. – Арк. 31.

⁶ Там само. – Спр. 51. – Арк. 376.

⁷ Там само. – Арк. 340.

⁸ Там само. – Арк. 342.

⁹ Там само. – Спр. 28. – Арк. 61.

¹⁰ Там само. – Спр. 51. – Арк. 343.

¹¹ Там само. – Арк. 349.

¹² Там само. – Арк. 342.

¹³ Там само. – Арк. 345 – 347.

¹⁴ Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці. – К., 2010. – С. 297.

¹⁵ ДАК. – Ф. Р-1. – Оп. 4. – Спр. 51. – Арк. 350.

¹⁶ Там само. – Арк. 340.

¹⁷ Там само. – Арк. 339.

¹⁸ Там само. – Арк. 352.

¹⁹ Там само. – Арк. 342.

²⁰ Там само. – Арк. 335.

²¹ Там само. – Арк. 380.

²² Там само. – Спр. 52. – Арк. 257.

²³ Там само. – Спр.51. – Арк. 382, 387.

²⁴ Там само. – Спр. 52. – Арк. 256.

В статье рассматривается домашний быт киевлян, которые жили в коммунальных квартирах. Совместное пользование помещениями коммунальной квартиры вызвало необходимость введения официальных правил ведения домашнего хозяйства. Их выполнение постоянно контролировалось ответственными по квартире и управляющими домами.

Ключевые слова: коммунальная квартира, ведение домашнего хозяйства, быт, управляющий домом, ответственный по квартире.

The article deals with domestic life of Kyiv dwellers, which lived in communal apartments. The shared use of premises of communal apartment faced the necessity of official regulation of housekeeping. These rules constantly were monitored by managers of the houses and dwellers, which were in charge of apartments.

Keywords: communal apartment, housekeeping, domestic life, manager of the house, in charge of an apartment.